

V Á L A S Z

Gyáni Gábornak az MTA doktori pályázat részeként benyújtott "*Narratív történetformák a megértő szociológia nézőpontjából*" című dolgozatomból bírálójának.

Tisztelt Professzor Úr!

A bírálatában foglaltak közül először a dolgozat egészét érintő megjegyzéseire próbálok választ adni, majd azokra az észrevételeire, amelyek az interpretáció kérdéseit érintik.

Az opponens a dolgozat három tárgyterületét jelöli meg, amelyeknek bővebb kifejtése elmaradt: az irodalmi narratívelmélet, az oral history, az empirikus utalások.

Az irodalomelmélet kétségtelen alapja/kerete a narratív történetformák szerkezeti felépítésének. Azonban úgy láttam, hogy inkább a filológiai hermeneutika (Gadamer) áll közelebb témámhoz, amely a megértés, értelmezés és alkalmazás egyenrangú és összefüggő elemeit a kölcsönösségre, a dialógus elvére építi fel. A dolgozatban a rövidebb-hosszabb hivatkozások jelzik, hogy próbáltam hasznosítani az orosz formalista és a francia strukturalista irodalomelmélet eredményeit is.

Az oral history érintőleges tárgyalása tudatos volt. Mivel a kutatás témája a helyi elit volt, honnan jöttek, mivé váltak a rendszerváltás előtt és után, így inkább a struktúrafolyamatokba beágyazódott elbeszélőink tapasztalatai, élményei, vágyai stb. álltak érdeklődésünk előterében, és nem egy konkrét történelmi esemény, amit elbeszélőink részvevőként, tanúként éltek meg.

Ehhez kapcsolhatom a harmadik megjegyzését, amely hiányolja a dolgozatban az empirikus utalásokat, illusztrációkat. A megjegyzés jogos. Sok gondot is okozott, hogy mi legyen a megoldás, integráljam, vagy pedig a külön kötetben dolgozzam fel az elitkutatás anyagát. Végül is az utóbbi megoldás mellett döntöttem. Mindez azért is történhetett így, mert a terepkutatást jóval megelőzően hozzáálltam az elméleti-módszertani anyagok gyűjtéséhez, hiszen fel kellett készíteni a hallgatóimat. Ezzel lépéselőnybe kerültem az interjú adatbázis gyűjtéséhez, s főleg írásban való rögzítéséhez képest. Nem véletlen, hogy az elitkutatás monografikus feldolgozása csak 2010-ben láthatott napvilágot. (lásd: Pászka Imre, *Elit, elitek a lokális kistérségi társadalomban*. Szeged. Szegedi Egyetem Kiadó. 2010. 328. p.)

Az opponens a továbbiakban szóvá teszi, hogy noha pozitivisták szociológiai szemléletmód burkolt bírálatára érhető tetten a dolgozatban, de óvakodom az explicit bírálat hangoztatásától. Ez így van. A tágabb kvalitatív mezőben és a szűkebb narratív térben, a kutatás során tapasztalhattam, hogy a meghirdetett módszertani fordulat (*Methodenstreit*), nem következett be. Viszont kiélezte a

szakmai identitásért és legitimitásért folyó küzdelmeket. A szerzők rendkívüli módon intoleránsak, kizáróak, türelmetlenek, megbélyegzők mindazzal szemben ami nem kvalitatív (pl. szubszumszociológia, logocentrikus szociológia jelzőkkel illetik a kvantitatív adatbázisokat használókat stb.).

Két megfontolás vezetett, mindkettő azon az előfeltevésen alapszik, miszerint a tudományos megismerésnek az útjai alternatívák, tehát mikro-makro léptékek, a kvalitatív-kvantitatív eljárások a rész-egész relációba vonhatók, kiegészítik és kölcsönösen feltételezik egymást, amit láthatóan az emergencia határfeltételei körül kibontakozott régebbi és az újabb tudományelméleti vita összegzése is megerősítenek.

Következésképpen: 1.) Nem importáljuk a nemzetközi vita okozta bonyodalmakat, viszont tanulunk belőle, és pedig azzal, hogy egyszerűsítő eljáráshoz folyamadunk, vagyis a dolgozat kerékagyába a fenomenológiai hermeneutikát helyezzük, és ebből próbáljuk felépíteni. 2.) Ehhez kapcsolódik a terepkutatás során felerősödő belátás, miszerint élettörténeti halmazok gyűjtésére kell törekedni, mivel az adott kontextusban egyazon szituációt és folyamatstruktúrát - a résztvevők azonos társadalmi pozíciójuk ellenére - különböző módon éltek meg, tapasztalataik, élményeik különbözőek. Ezzel a belátással - anélkül, hogy megkérdőjeleznénk jogosultságát - eltávolodtunk mindazon eljárásoktól, amelyek egy személy élettörténetéből általánosítanak.

Mindezek után opponensem bírálatának, mondhatni legsúlyosabb részéhez érkeztem el, amely jogos, és a legteljesebben egyetértek megfogalmazott kiigazításaival és a bemutatott szövegrekonstrukció példaadó demonstrációjával. Szíves engedelmével, előzetes megjegyzést tennék: problémát jelentett számomra, hogy foglalkozzak ezzel a kérdéssel vagy sem. Végül is a dolgozatba bekerült, annak oka az volt, hogy kutatás során többször tapasztaltam: az élettörténet írásban történő lejegyzését követően a szociológus, nagyon közel kerül a történészi belátásokhoz. Mindkettőnek ugyanis számolnia kell az előtte-utána perspektívával, mindkettőnek eleve reflektált valósággal van dolga, függetlenül attól, hogy talált, fellelt produktumokkal van szó vagy pedig előállításukban részt vett, közreműködött.

A kritikai és helyesbítő megjegyzései H. White szövegének pontatlan rekonstrukciójára és annak következményire vonatkoznak. Részemről a gondok abból adódtak, hogy White elméleti belátásai hasznosítható, kiegészítő adalékokkal szolgálnak vagy sem, a narratív történetformák terminusába vont élettörténet és önéletírás megértésében. Köztudott, hogy a narratív élettörténetet szóbeli dialogikus, szemtől-szembe helyzetekben állítják elő, ahhoz viszont, hogy olvasható, illetve a megértés-értelmezés tárgyává tehessük írásban kell rögzíteni, tehát nem talált, felelt, mint például az önéletírás. Viszont, ha írásban lejegyzik az élettörténetet, eltávolodik *in situ nascendi*, születési helyétől. A problémát a szóbeli és írásbeli megnyilvánulások valóság reprezentációjának két különböző módja képezi. Nem véletlen, hogy a kettő közötti különbség áthidalásának lehetséges feltételei kötötték le figyelmemet.

Társadalomtudományi, illetve szociológiai nézőpontból, nem érdektelenek - mint ahogy bírálom is utalt az oral history kapcsán - a szóbeli formák implikálta kérdések. Ugyanis a narratíváknak vannak szóbeli és írásbeli változatai, mindkettő egyetemes emberi nyelvi megnyilvánulási formának tekinthető, a szó technologizálódásának folyamata és ezzel interiorizálódása - mint W. Ong is hangsúlyozta, (mellesleg Hajnal István is) - az írásbeliséggel kezdődik. J. Lotmantól tudjuk - akire többször is hivatkoztam a dolgozatban -, hogy nincs írás szóbeliség nélkül, noha az írás függetleníti magát a szóbeliségtől, mégis a beszélt nyelven alapszik. S azzal, hogy írásban lejegyzik a szóbeli elbeszélést, megváltozik a tudományos szituáció.

Láthatóan Gyáni Gábor megjegyzései, a történelem és a társadalomtudományok tárgyának alapvető kérdéseit érintik. Elnézését kérem, hogy nem szó szerint idézem White szövegét. Lényegében azt állítja, hogy az elbeszélés a mindennapi beszéd és a köznapi beszélgetés része, használata bármely kutatási területén, amely a tudomány rangjára törekszik, „gyanúsnak kell tűnjön.”

A történész köztudottan írásban rögzített produktumokkal dolgozik. Ezek között van, ami narratív formában fellelt és van, ami nem. A társadalomtudományokban, a szociológiában viszont többnyire a szóbeli közlések (kérdőív, interjú stb.) útján-módján állítják elő a kutatás tárgyát, vagyis függetlenül attól, hogy formailag narratíva vagy sem az előállított tárgy, a kutató számára adatforma, ugyanakkor az emberi tudat/tudás szóbeli megnyilvánulásának köznapi, egyetemesen használt formája is. Vagyis úgy láttam, hogy White olvasata nem zárja ki, az elbeszélés kettős értelemben való használatát, noha mindkettőben közös, hogy az interszubjektív világról szubjektív nézőpontból reflektált és strukturált. Ugyanakkor legyen szó adatformáról vagy köznapi beszéd egyéb dialogikus formáiról, nem azonos az írással, s az olvasással. White a szóban forgó kötetben „A narratíva értéke a valóság megjelenítésében” című fejezetben, azt írja „*A kultúra univerzális tényeként a narratíva és az elbeszélés nem annyira probléma, mint inkább adat*” (White1997:103.)

A társadalomtudományokban köztudott a mindennapi beszéd s a köznapi beszélgetések is az érdeklődés tárgyát képezik, ennek ma megvannak a technikai-technológiai eszközfeltételei. Az is tudott, hogy már Platon számára is gyanúsak voltak a költők, a szóbeli hagyomány fenntartói, ezért kizárta őket ideális államából. White esetében nem ez a helyzet, az elbeszélés köznapi, mindennapi beszéd formáit szakmai megfontolásokból tekinti gyanúsak, s ez érthető is, mivel a történész vizsgálódásának tárgya, főleg a felelt írásos, képi dokumentumok és a róluk alkotott történetírás nem egyidejű azokkal, jelentése is, mint minden jelentéssé a jelenből megkonstruált. A probléma, láthatóan abból adódik, - amit lábjegyzetben is jeleztem (Pászka 2009:372/338.lbj.) -, hogy többen az írást és az olvasást az élőbeszéd módjára gondolják el, akkor a kettő ellentétbe kerül egymással. Az ellenmondást R. Barthes intranzitív ige, az írni mediális, közvetítő szerepének bevonásával próbáltam megoldani. Eszerint,

az írni intranszitiv ige, inkább mediális viszonyra utal, így az írni mediális alakjában az író és a nyelv (az élőbeszéd) közötti távolság aszimptotikusan csökken. Például a cselekményes írásokban, amelyek szubjektívek, a cselekvés megelőzi az írást, s az, aki ír, egy külső, másik személy (még ha ugyanazt a nevet viseli is), aki a cselekvés alanya számára vagy róla ír, megbízásból vagy egyéb okokból. A modern mediális alakban álló írni ige esetében az alany az írással pontosan egy időben teremődik meg, s amint az megteremti őt (*effect*), akkor az, vagyis az írás vissza is hat rá (*effect*). Ezt nevezi Barthes a narrátor paradigmatisztikus esetének, aki csak az írás által létezik. Noha kijelentései kétségeket támaszthatnak, a lényeg: R. Barthes az *Írni: intranszitiv ige* című esszéjében a hang (*diathesis*) vizsgálatakor beszél arról, hogy a cselekvő és a cselekedet viszonya többféleképpen jeleníthető meg. Míg a modern indoeurópai nyelvekben ezt a viszonyt a cselekvő és szenvedő alakokkal fejezik ki, addig az ógörög nyelvben a mediális alakkal.

Az előbb szóvá tett problémára alkalmazva, úgy tűnik, hogy az élőbeszéd alapján nem lehet elgondolni az írás és az olvasás ellentétét. Azt viszont igen, ha az írást mediális alaknak tekintjük, hiszen köztes helyet foglal el a közlés szóbeli alakja és az olvasás között. Sőt nemcsak köztes helyet foglal, hanem tranzitív relációba állítható a szóbeli közléssel és az olvasással. Viszont a közös vonatkozási keret hermeneutikai értelemben csak az által alakítható ki, ha a szóbeli közlést írásban rögzítjük, vagyis olvasásra alkalmassá tesszük, s ezzel ténylegesen hozzáférhetővé válhat megértés társadalomtudományokban használt paradigmái számára. (Pászka 2009:373.)

Az opponensem szíves engedelmeivel, egy kisebb összeggel fűznék White és Ricoeur kapcsán tett megjegyzéséhez. Tehát nem a bírálat jogosságát vitatom, hanem tágabb kitekintésben további, idevágó kritikai észrevételeire is utalnék, illetve elébe mennék.

Ricoeur a *Temps et récit* című könyvében egy egységes szimbólum, metafora, idő fogalomára építő elbeszélés-elmélet kidolgozásával kísérletezik. Itt vezeti be az elbeszélés hármas mimézis modelljét. Kulcsfogalma a konfiguráció, a cselekményszövés (Mimézis III.), ez pedig visszautal az elsőre, az önmegértés fázisára (Mimézis I.), ezzel horizontösszevonás, (Gadamernél az applikáció), lehetősége nyílik meg Ricoeur számára, ami szerint csak narratív úton érhető el. A hármas mimézist itt hozza vonatkozásba a metaforával, ugyanis a narratíva útján-módján nyert jelentés metaforikus, valóságot leíró és az emberi létstruktúrák (Husserlnél életvilág - *Lebenswelt*, Heidegernél a világban-való-benélét, *In-der-Welt-sein*), megértésnek funkcióját teszi lehetővé.

A különbség Ricoeur és White álláspontja között, abban mutatkozik meg, hogy White radikális különbséget tesz a megtörtént valóság és a történész által megkonstruált valóság között. Vagyis - mint a dolgozatban fogalmaztam -: „különbséget kell tenni a dokumentumban elbeszéltek, illetve amit azok tartalmaznak és a között, amit a történészek beszélnek el.” (Pászka 2009:374.)

Ricoeur hármass mimézis - elméletében, arról beszél, hogy noha a valóság, a tények birodalma, elbeszélése szimbolikus, interpretált valóság.

Tágabb értelemben az emberi és történelmi idő megismerése csak elbeszélés útján - módján lehetséges. Tudományos modellek a valóságos létstruktúrákat másképpen láttatják, maga az előadásuk nyelvét, a diszkurzív nyelvet is megváltoztatják, a modell a tudományban a valóság újrafelépítésének az eszköze. Ilyen modellnek tekinthető Ricoeur mimézis modellje, White történelmi narratológia elmélete, ahol korábbi a rankei relevancia helyett, a modell a narratív, a tropológus és ideológus aspektusok koherenciájára helyezi a hangsúlyt, az adott szöveg megértésében.

White szerint, tehát a történelms munkája során, a források alapján, egy eseménysort történetté formál, önmagában jelentéssel nem bíró tényeket, lineáris egésze kerekít, így a szétszórt elemek helyükre kerülnek, jelentést kapnak, vagyis a jelentést a cselekményesítés eljárásával viszi bele az eseménysorba. Tehát amit korábban rekonstruált múltnak tekintettünk az valójában megkonstruált múlt, ami inkább fikcionális, vagyis az irodalmi alkotáshoz áll közelebb. A cselekményesítés formaváltozatai azonban nem végtelenek. N. Frye (1957, *A kritika anatómiája*) nyomán négy (a bibliai hermeneutika: literális, allegorikus, morális, analogikus mintájára) archetipikus cselekményesítést rögzít: románc, komédia, tragédia, szatíra.

A kérdés itt az, hogy vajon az élettörténet, önéletírás esetében is hasonló konstrukciókkal élnek vagy sem. A dolgozatban arra utaltam, hogy igen. A szituáció és a kontextus (jelentés-közösség,-csoport) változásával párhuzamosan változik az elbeszél élet-történetének jelentés-konstrukciója is.

Az utolsó kritikai megjegyzés, Whitenak a történettudomány és társadalomtudományok kutatásának tárgyára vonatkozik. White joggal azt állítja, és ezt emeli ki az opponensem is, hogy a közös emberi múlton belül nem lehet különbséget tenni a történelmi és nem történelmi eseménysor között. Ennek ellenkezője éppen olyan „aggályos”, mint a bevett gyakorlat, amely szerint a múltnak két fajtája van, egyiket történelmi módszerekkel vizsgálják, a másikat pedig társadalomtudományi módszerekkel. Éppen ez volt számomra figyelemre méltó. Ugyanakkor - ha következetesebb vagyok -, ki lehetett volna kerülni az értelmezés okozta zavart, ha hirtelen nem utalok vissza, White „korunk történetíróiról” tett értékelésének bevezető soraihoz (White 1997:143.) Tehát, a kétértelműség nem White szóban forgó fejtegetéseire vonatkozik, hanem arra a bevett gyakorlatra, amely a közös emberi múlt kutatásának tárgyát megosztja. Idézem azt, amit a dolgozatban erről írtam: „*A probléma mögött az emberi cselekedetek történelmi és nem történelmi felosztását látja (White), vagyis az adatformák két típusa (írott illetve szóbeli) köré szerveződő gyakorlatot. Az egyiket (az írásos dokumentumokat) történelmi módszerrel vizsgálják, a másikat (a szóbelit) pedig antropológiai, szociológiai, etnológiai, etnometodológiai stb. módszerekkel. Feltételezik tehát, hogy az emberi cselekedeteknek van egy történet és egy nem történet eseménysora, holott bármely jelenbeli eseményt,*

cselekedetet megjelenítő elbeszélés történet – legyen az tisztán szóbeli előadásmód nyomán rögzített vagy írásos szöveg – valamilyen módon vagy formában kapcsolódik a cselekvő múltjához is. E nélkül a múltra vonatkozás nélkül saját életről szóló történet nemcsak hogy nem érthető meg a maga teljesebb összefüggésében, de nem is történet. (...) A gondok nem is annyira e kérdés körül vannak, hanem egyrészt a múlt és a jelen eltérő értékei, hitei stb. másrészt a nyelvi megnyilvánulási forma és a jelentés körül. (Pászka 2009:374. vo. H. Withe 1997. 201-202.)

A White-i gondolatmenet folytatása, amire a Gyáni Gábor utalt, azért maradhatott ki, mert a továbbiakban már arra figyeltem, hogy például az élettörténetek írásban történő rögzítését követően felmerülő kérdések, miként kapcsolhatók hozzá White elgondolásaihoz. (Pászka 2009:375.).

Gyáni Gábor által az imént jelzett problémák, akárcsak a fentebbi kiigazító megjegyzései, észrevételei, valóságok, ugyanakkor konstruktívak is voltak. Köszönöm.

Pászka Imre
sk.

Szeged, 2001. november. 23.